

ZNANSTVENI SIMPOZIJ

Gledališki opus Dušana Jovanovića

Torek, 21. februarja 2023

Slovenski gledališki inštitut, Ljubljana

Dušan Jovanović (1939–2021) je bil eden najpomembnejših, morda sploh najpomembnejši ustvarjalec slovenskega gledališča v zadnjega pol stoletja. Njegov prispevek k modernizaciji te umetnosti na Slovenskem je odločilen; prav tako tudi njegove zasluge za visoko kondicijo, pomensko in umetniško relevantnost celotnega polja scenskih umetnosti pri nas. Jovanovićeve ustvarjalni opus je obsežen, kompleksen in kar se da raznovrsten, saj ga je uresničeval z različnimi vlogami, vselej zasledujoč svojo avtorsko izostrenost in visoko profesionalnost. Bil je režiser največjega formata, dramatik z obsežnim in raznovrstnim opusom, umetniški vodja, ki je predrugačil slovensko gledališko krajino, pisatelj in pesnik, tudi pronicljiv esejist in publicist, pedagog. V vsakem pogledu velik ustvarjalec in motor slovenskega gledališča. Simpozij je posvečen njegovemu gledališkemu opusu, SLOGI ga organizira v sklopu priprav na monografijo, ki jo bo izdal naslednje leto.

dr. Diana Koloini, vodja simpozija

PROGRAM

10.00

PRVO ZASEDANJE

Blaž Lukan

Začetek dramske pisave Dušana Jovanovića

Tomaž Toporišič

Žrtve mode bum-bum, Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka: dva primera (post)dramskih tekstov o estetskih revolucijah in angažiranem gledališču

Aldo Milohnič

Ali je napočil čas, da Jovanovićevo Balkansko trilogijo potegnemo iz naftalina?

11.00

ODMOR ZA KAVO

11.30

DRUGO ZASEDANJE

Rok Vevar

Specifičnost neoavantgardnih elementov v Jovanovičevem eksperimentalnem gledališkem opusu 1965–1981

Darja Dominkuš

Jovanovićeve uprizoritve klasike

Sebastijan Horvat

Dušan Jovanović kot prvi konceptualni slovenski režiser

12.30

ZAKLJUČNA DISKUSIJA

Blaž Lukan: Začetek dramske pisave Dušana Jovanovića Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani

Prispevek si za temo jemlje prvo objavljeno dramo Dušana Jovanovića *Predstave ne bo* (1962) in skuša na njej pokazati sintetično naravo Jovanovićeve dramske pisave. Kaj to pomeni? Med dvema (redukcionističnima) skrajnostma razumevanja Jovanovićeve (zlasti zgodnje) dramatike (pogosto v nerazvidni povezavi z njegovo gledališko prakso), in sicer na eni strani kot ludistične igre, ki ji ne gre za nič zunanjega, zgolj za jezik in igro z njim ter s svetom, na drugi strani pa kot »prefinjeno« zakodirane politične drame, ki je s svetom v nenehnem sporu, bo skušal poiskati »tretjo pot«, ki jo delovno imenuje »sintetična«. Pri tem bo sledil nizu izjavljalnih struktur dramskega teksta, kakor jih razume Patrice Pavis (diskurzivne, narativne, aktantske ter ideološke in nezavedne strukture), ki vnaprej predpostavljajo njegovo tekstualno kompleksnost. Skušal bo torej vzpostaviti celovit interpretativni kontekst, ki ga tvori »vsota« generativnih momentov, kakršni so med drugim konkretno delo kot del siceršnjega avtorskega literarnega in uprizoritvenega korpusa, odnos do domače in tuje predhodne in sočasne dramske (tako literarne kot gledališke) produkcije ter njegova morebitna anticipativnost, odzivanje na aktualno družbeno in politično stvarnost, odnos do imanentnih »proizvodnih sredstev« oz. (samo)razumevanje dramaturških, žanrskih, uprizoritvenih postopkov ipd. Vse to je mogoče v veliki meri diagnosticirati že na primeru v resnici drobne, nikdar uprizorjene in v Jovanovićevem opusu vendarle »posebne« »igre v dveh delih« *Predstave ne bo*.

Blaž Lukan dela kot praktični dramaturg v gledališču in pri filmu, piše gledališke refleksije, spremne besede v knjižne objave dram in strokovnih besedil slovenskih in tujih avtorjev ter znanstvene razprave s področja dramatike in teorije scenskih umetnosti. Je docent za dramaturgijo in predstojnik Oddelka za dramaturgijo in scenske umetnosti na UL AGRFT. Napisal je več knjig, med njimi so *Slovenska dramaturgija: dramaturgija kot gledališka praksa* (2001), *Performativne pisave: razprave o performansu in gledališču* (2013) ter *Turški lok: razprave o sodobni slovenski drami* (2019). Souredil je antologijo teoretske misli o slovenskem gledališču (1899–1979) *Svobodne roke* (2012) in uredil zbornik slovenskih eksperimentalnih dramskih in uprizoritvenih tekstov iz obdobja modernizma (1966–1986) *Generator::za proizvodnjo poljubnega števila dramskih kompleksov*.

Tomaž Toporišič: Žrtve mode bum-bum, Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka: dva primera (post)dramskih tekstov o estetskih revolucijah in angažiranem gledališču Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani

Dušan Jovanović je (ob Ladu Kralju) verjetno najvplivnejša in osrednja osebnost slovenskega gledališkega neoavantgardnega gibanja, ki je politiko razumelo tudi v smislu seksualne revolucije, hkrati je prestopilo stroge meje gledališča in se približalo izkušnjam happeninga in performansa. Ta radikalna vrnitev gledališča h gledališču v smislu Antonina Artauda in njegovega gledališča krutosti je bila nova estetska revolucija, politično dejanje, ki je sprožilo burne odzive tako občinstva kot kritikov. Jovanović in njegova generacija (Lado Kralj, Zvone Šedlbauer, Ivo Svetina, Milan Jesih, Iztok Tory ...) so zavestno izzivali občinstvo. Ta generacija je odziv in sodelovanje občinstva v gledališču razumela kot politično dejanje, pri katerem naj bi se občinstvo osvobodilo skupaj z igralci.

V našem prispevku bomo ob dveh prelomnih besedilih in predstavah Dušana Jovanovića preverjali tezo, da se je zgodovina tega, kar so pozneje poimenovali politično gledališče osemdesetih let, začela v sedemdesetih letih. Da je leto 1975 povežalo dve generaciji:

Dominika Smoleta, predstavnika kritične generacije Odra 57, in Dušana Jovanovića, predstavnika performativne revolucije Pupilije Ferkeverk. Združili sta se v *Žrtvah mode bum-bum*, predstavi, ki je postala prelomna za Slovensko mladinsko gledališče, hkrati pa tudi za slovensko sodobno gledališče nasploh.

Po Jovanovićeveh pomembnih režijskih akcentih v Gleju in SLG Celje, predvsem *Spomeniku G* (1972) in *Igrajte tumor v glavi* (1972), ki ga je režiral Ljubiša Ristić, se je tudi znotraj »repertoarnega« gledališča uveljavil popolnoma nov princip dela: Jovanovićevo besedilo kot scenarij, neliterarna gradnja predstave. Pobudo je dal Dominik Smole, Jovanovič pa je v *Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka*, po mnenju Lada Kralja, kot temo igre postavil »gledališče samo, v katerem pride do krize gledališke organizacije, ustvarjalnosti in končno tudi njegovega bistva«. S predstavo *Žrtve mode bum-bum* pa je proizvedel estetski in etični šok, estetsko revolucijo, ki je politizirano umetnost in politizirano gledališče spremenila v eksplozivno telo, ki je v samoupravnem socializmu izgradilo novo obliko angažiranega gledališča.

Tomaž Toporišič je dramaturg in gledališki teoretik, redni profesor in prodekan Akademije za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani. Med letoma 1997 in 2003 je bil umetniški vodja in dramaturg Mladinskega gledališča. Leta 1995 je soustanovil festival sodobnih uprizoritvenih umetnosti Exodos. Je avtor knjig, kot so *Med zapeljevanjem in sumničavostjo* (2004), *Ranljivo telo teksta in odra* (2007), *Levitve drame in gledališča* (2008), *Medmedijsko in medkulturno nomadstvo* (2018) in *Nevarna razmerja dramatike in gledališča XX. in XXI. stoletja*. Je tudi sourednik treh knjig: *Drama, tekst, pisava I in II* (2008, 2021) ter *Occupying Spaces: Experimental Theatre in Central Europe* (2010). Njegova najnovejša eseja: »The new Slovenian theatre and Italian futurism, Death« in »Violence Contemporary Theatre, Drama, and Novel«. Za izjemne dosežke na področju dramaturgije je od francoskega ministra za kulturo prejel naziv Chevalier dans l'Ordre des Arts et Lettres.

Aldo Milohnić: Ali je napočil čas, da Jovanovićevo Balkansko trilogijo potegnemo iz naftalina?

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani

V 20. stoletju so bile dramske obdelave mita o Antigoni pogosto povezane z vojno: Walter Hasenclever je v času 1. svetovne vojne napisal svojo pacifistično verzijo; v času 2. svetovne vojne Jean Anouilh ustvari dramo, v kateri Kreon poskuša rešiti Antigono, a se ona raje odloči za smrt, ker je težje živeti kot umreti; pri Bertoltu Brechtu je Polinejk dezertar, ki se noče bojevati v nepravični vojni. Najbolj znana slovenska obdelava, v kateri se Antigona sploh ne pojavi na odru, je različica Dominika Smoleta z začetka šestdesetih let, najnovejša pa *Trojno življenje Antigone*, v kateri je njen avtor Slavoj Žižek sicer zajemal z veliko žlico iz Sofoklejevega besedila, vendar je posebnost njegovega pristopa uporaba Brechtove metode iz učnih komadov. Med zanimivejše poskuse bi vsekakor uvrstil tudi *Antigono* Dušana Jovanovića, v kateri odmeva več antičnih tragedij in hkrati takrat aktualna vojna v razpadli jugoslovanski federaciji. Tudi v *Uganki korajže* Jovanovič nadaljuje s temo vojne in naslonitve na pretekle dramske mojstrovine, tokrat pa izhaja iz Brechtove protivojne drame *Mati Korajža in njeni otroci*. Uprizoritvi obeh Jovanovićeveh besedil je režirala Meta Hočevar v SNG Drama Ljubljana (*Antigono* leta 1993, *Uganko korajže* pa naslednje leto). Tretja igra v tem nizu, *Kdo to poje Sizifa*, je, kot pravi Taras Kermauner, »za interpretacijo najtrši oreh«, zato je po njegovem leta 1997, ko je bila uprizorjena v SNG Drama Ljubljana v Jovanovićevo režiji, tudi naletela na odpor občinstva in kritike. Za te tri Jovanovićeve protivojne igre se je uveljavilo poimenovanje *Balkanska trilogija*, saj se je vsaka po svoje spoprijela s krvavim in uničujočim razpadom socialistične Jugoslavije. V svojem prispevku bom analiziral dram-

ske in uprizoritvene posebnosti Jovanovićeve *Balkanske trilogije*, jo umestil v takratno travmatično dogajanje in se vprašal, kaj je v njej morda še danes aktualno v luči zdaj že skoraj enoletne vojne morije v Ukrajini.

Aldo Milohnić je profesor na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani, na kateri predava zgodovino gledališča. Od leta 2013 je predstojnik Centra za teatrologijo in filmologijo UL AGRFT. Je urednik številnih zbornikov in tematskih številk strokovnih in znanstvenih revij, soavtor več knjig, avtor številnih znanstvenih in strokovnih člankov ter avtor znanstvenih monografij *Teorije sodobnega gledališča in performansa* (2009), *Umetnost v času vladavine prava in kapitala* (2016), *Gledališče upora* (2021) in *40 let sem delal: dramatisacije in priredbe Cankarjevega Hlapca Jerneja* (2022). Je član uredniških odborov gledaliških revij *Amfiteater* in *European Journal of Theatre and Performance*, član Društva gledaliških kritikov in teatrologov Slovenije in International Federation for Theatre Research, član sveta Slovenskega gledališkega inštituta ter soustanovitelj in član izvršnega odbora European Association for the Study of Theatre and Performance.

Rok Vevar: Specifičnost neoavantgardnih elementov v Jovanovičevem eksperimentalnem gledališkem opusu 1965–1981

Nomad Dance Academy

V evropskih in ameriških neoavantgardnih gledaliških opusih šestdesetih in sedemdesetih let se med osrednjimi elementi pojavljajo različne oblike ali zvrsti ritualnosti, za katere sta med drugim značilni ekstatičnost in afektivnost nastopajočih (Jerzy Grotowski, Pip Simmons, The Living Theater, The Performance Group, The Open Theater idr.). Pri Jovanovičevih eksperimentalnih predstavah v Študentskem aktualnem gledališču, Gledališču Pupilije Ferkeverk, Eksperimentalnem Gledališču Glej, Slovenskemu mladinskemu gledališču ter Mestnemu gledališču ljubljanskem se zdi v ospredju izrazito racionalna postopkovnost, ki generira strukture, brez tveganja, da bi igralčeva ali igralkina ekstaza ušla izpod nadzora. Pri obravnavanih predstavah je bolj kot proizvodnja ambientalnega vzdušja za proizvodnjo gledalčeve ritualne, čutne izkušnje v ospredju tvorjenje gledališkega objekta (prizora) kot konstrukta, v katerem za razliko od kompozicij elementi ohranjajo svoje materialne prvine in jih mora gledalec dešifrirati in razumeti, da bi ga predstava obvestila o širjenju gledaliških izrazil in postopkov; gre za konstrukte. Analitičnost in postopkovnost Jovanovičevih neoavantgardnih del se tako zdi neka specifika, ki njegovo gledališče postavlja bližje tendencam ameriškega in evropskega postmodernega plesa šestdesetih in sedemdesetih let kakor gledališkim eksperimentom tistega časa. V svojem prispevku bom skušal svoji tezi zagotoviti argumentacijo in jo kasneje v članku še podrobneje utemeljiti.

Rok Vevar je od leta 2010 aktiven član balkanske plesne mreže Nomad Dance Academy in njenih različnih umetniških, pedagoških in produkcijskih programov. V okviru projekta Nomad Dance Institute je iniciiral arhiviranje in zgodovinjene koreografskih praks v tej regiji, izsledke zgodovinskih raziskav je objavil v dveh številkah revije *Maska (Premiki sodobnega plesa II, Avtonomija plesa)*. Leta 2012 je v svojem stanovanju ustanovil »Začasni slovenski plesni arhiv« in ga aprila 2018 preselil v Muzej sodobnih umetnosti Metelkova v Ljubljani (svoj arhiv je predstavil tudi na Univerzi Harvard, ZDA). Ustanovil je festival plesnih perspektiv Ukrep in ga med letoma 2008–2010 v Plesnem teatru Ljubljana kuriral skupaj s Sinjo Ožbolt, od leta 2012 pa je sokurator mednarodnega festivala sodobnega plesa CoFestival (Nomad Dance Academy Slovenija, Kino Šiška). Izbor svojih kritik in člankov je objavil v knjigi *Rok za oddajo* (2011), leta 2018 je uredil knjigo *Dan, noč + človek = ritem: antologija slovenske sodobnoplesne publicistike 1918–1960*, za katero je izbral grad-

iva in napisal spremna besedila. Leta 2020 je izšla njegova monografija *Ksenija, Xenia: Londonska plesna leta Ksenije Hribar 1960–1978*. Za svoje delo je leta 2019 prejel nagrado Ksenije Hribar ter leta 2020 priznanje Vladimirja Kralja za dosežke na področju gledališke kritike in teatrologije za obdobje 2018–2019. Leta 2020 je kot sokurator sodeloval pri razstavah *Avtografija, zagonetnost, uporništvo: fotografija Božidarja Dolenca* in *SPOZNANJE! UPOR! REAKCIJA! Performans in politika v devetdesetih letih v pojugoslovanskem kontekstu* v Muzeju sodobnih umetnosti Metelkova. V akademskih letih 2020/21 ter 2021/2022 je poučeval na Privatni univerzi Antona Brucknerja (Anton Bruckner Privatuniversität) v Linzu (Avstrija), na oddelku za sodobni ples in raziskave gibanja. Bil je član več strokovnih komisij (Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina Maribor) in žirij (Festival Borštnikovo srečanje, Gibanica). Je samozaposlen na področju kulture.

Darja Dominkuš: Jovanovićeve uprizoritve klasike

SNG Drama Ljubljana

Dušan Jovanović je bil s svojo izobrazbo, razgledanostjo in elokvenco v našem prostoru eden tistih režiserjev, ki pri svojem delu izhajajo iz temeljite analize družbenega trenutka in se nanj tudi odzivajo. Odzive je mogoče razbrati v njegovem bogatem in razvejanem dramskem opusu, pa tudi v njegovih režijah. Čeprav ga je odlikoval sproščen, sodoben duh, je v gledališču pogosto segal po klasičnih delih in prav z uprizoritvami klasike dosegel nekaj svojih največjih režijskih uspehov. Natančnejši pregled vseh njegovih uprizoritev klasičnih del bi zahteval samostojno knjigo, zato se v svojem prispevku osredotočam na pet uprizoritev, ki sežejo od Shakespeara do sodobnega klasika Becketta in so vse v nekem smislu paradigmatične. Prav vsaka med njimi je imela samosvoj, inovativen in drzen uprizoritveni postopek, ki je pripeljal do izjemnega rezultata. Ta pri Jovanoviću zmeraj pomeni celostno umetnino, v kateri pridejo do izraza vsi njegovi sodelavci, še posebej igralci, scenografi, kostumografi in glasbeniki. Vpogled v pet Jovanovićeve uprizoritve klasike odstira tudi del zgodovine sodobnega slovenskega (in jugoslovanskega) gledališča v njegovi najboljši kondiciji.

Darja Dominkuš, dramaturginja, publicistka in prevajalka, je diplomirala iz dramaturgije na AGRFT Univerze v Ljubljani leta 1986. Od leta 1983 je bila v svobodnem poklicu, od leta 1986 pa je dramaturginja v ljubljanski Drami. Kot dramaturginja največkrat sodeluje pri uprizoritvah anglo-ameriških, francoskih in poljskih avtorjev, blizu pa ji je tudi slovenska dramatika. Njena afiniteta do določenega govornega področja je povezana tudi s prevodi posameznih avtorjev, saj prevaja iz poljskega jezika in angleščine. Objavlja številne eseje o avtorjih in njihovih uprizoritvah dramskih besedil na Slovenskem (S. Mrožek, S. I. Witkiewicz, A. Mularczyk, J. Osborne, H. Pinter).

Sebastijan Horvat: Dušan Jovanović kot prvi konceptualni slovenski režiser

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani

Dušan Jovanović je vstopil v slovenski gledališki prostor kot avantgardni režiser v Študentskem aktualnem gledališču ŠAG, Gledališču Pupilije Ferkeverk in Eksperimentalnem gledališču Glej. V pričujočem eseju se ukvarjam z drugo fazo njegovega režijskega ustvarjanja, kjer režira klasična besedila v gledaliških institucijah in do njih vzpostavlja izrazito avtorskokonceptualni odnos. Njegov marš skozi institucije razumem kot neposreden izraz širše zasnovanega protestnega in kritičnega družbenega gibanja, ki je pri nas izhajalo iz študentske zasedbe Filozofske fakultete leta 1971. Z njegovimi predstavami je v gledališke hiše začela vstopati realna družbena stvarnost, hkrati pa se je začela spreminjati sama estetska naravnost gledališke predstave, ki je zlagoma začela prenašati težišče avtorstva z dramatika na režiserja. Z Dušanom Jovanovićem in njegovim originalnim talentom za dramsko pisanje postaja režija samostojna umetnost koncepta, ki preko modernističnih postopkov dramsko klasiko dojema kot poligon razgovora z originalno predlogo in jo ponovno vzpostavlja kot eksploziven krik v sedanost. Njegove predstave so bile skoraj praviloma označene kot družbeno kritične in so v tem smislu zavzemale nov prostor t. i. političnega gledališča kot prostora javnega in posledično razpirale teme in vsebine, ki so pomembne za mnoge, za večino. Njegovo gledališče je kritično, poziva h kritičnosti, nelagodju in se trudi publiko potegniti v svoj vrtinec dogajanja na način, da kaže razpoke v družbeni stvarnosti, ki si jo vsakokratna oblast prizadeva prikazovati kot nekontradiktorno in perspektivno. Jovanović razume gledališče kot ostro opozicijo prevladujočemu javnemu mnenju in obstoječi politiki, zato mora biti revolucionarno, mora zastaviti rez ali prelom, ki pa v njegovih predstavah nikoli ni le cerebralna entiteta, ampak si neumorno prizadeva tudi za iznajdevanje metod, ki bi izrazito prečkovanja in stabilnost klasičnega gledališkega gledalca. Pobljže poskušam razgrniti in razumeti njegovo režijsko metodo, ki se je gradila v obdobju od ljubljanskih študentskih uporov do začetka razpada Jugoslavije, pri čemer zasledujem njegovo obdelavo klasičnih besedil in njihovo projekcijo v sodobnost.

Sebastijan Horvat je gledališko režijo študiral pri profesorju Dušanu Jovanoviću na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani, kjer je diplomiral leta 1998 z uprizoritvijo *Elsinor*, predstavo, ki je temeljila na avtorski priredbi Shakespearjevega *Hamleta*. Leta 1997 je s scenografko in stalno sodelavko Petro Veber ter igralko Natašo Matjašec Rošker ustanovil neodvisni gledališki zavod E.P.I. center, ki je uspel v sodelovanju z različnimi institucionalnimi gledališči (Cankarjev dom, SNG Drama Ljubljana, Drama SNG Maribor, Plesni teater Ljubljana, Mestno gledališče ljubljansko, Gledališče Glej) ustvarjati raziskovalne gledališke projekte. Danes deluje kot redni profesor na UL AGRFT, poleg tega pa režira v slovenskih in tujih gledališčih. Za režije svojih predstav je prejel številne nagrade, med drugimi veliko nagrado 29. Tedna slovenske drame (1999), Borštnikovo diplomo in posebno nagrado po presoji žirije (1999) ter »Montblanc Young Directors Project Award« – nagrado za mladega režiserja na salzburškem festivalu Salzburger Festspiele 2005.

Vodja simpozija: Diana Koloini
Pripravljalni odbor: Diana Koloini, Gašper Troha, Tara Milčinski, Mihael Čepeljnik
Uredil: Gašper Troha
Lektoriranje: Andraž Polončič Ruparčič
Korektura: Gašper Troha
Oblikovanje: Nina Šturm
Izdal: Slovenski gledališki inštitut, zanj Gašper Troha
Ljubljana, februar 2023

Fotografija na naslovnici: Dušan Jovanović med režijo svoje drame *Kdo to poje Siziifa*, krstno uprizorjene 12. januarja 1997 v SNG Drama Ljubljana. Foto: Tone Stojko. Vir: Ikonoteka SLOGI – Gledališki muzej.

SIMPOZIJ ORGANIZIRA

Slovenski gledališki inštitut (SLOGI), nacionalni javni zavod, ustanovljen leta 2014 kot pravni naslednik Slovenskega gledališkega muzeja. Poslanstvo inštituta je razvoj gledališke kulture in promocija gledališke umetnosti, ki se uresničuje z raziskovanjem, preučevanjem, interpretiranjem, promoviranjem, ohranjanjem, dokumentiranjem in predstavljanjem slovenske gledališke kulture, gledališke dediščine in gledališke umetnosti v slovenskem in mednarodnem prostoru.